

ŹRÓDŁA ZASADY SWOBODY UMÓW ORAZ WYBRANE ASPEKTY JEJ GRANIC – W ŚWIETLE ORZECZNICTWA

Uwagi ogólne

Zasada swobodnego kształtowania stosunku umownego – zobowiązaniowego jest jednym z przejawów szerszego zjawiska określanego jako autonomia woli. Polega ono na możliwości regulowania przez podmioty prawa stosunków cywilnoprawnych według ich własnej woli za pomocą narzędzia, jakim jest czynność prawna¹. Pojęcie autonomii woli odnosi się do wszelkich rodzajów stosunków cywilnoprawnych oraz wszelkich rodzajów czynności prawnych, to jest zarówno do umów, jak i czynności prawnych jednostronnych lub czynności organów kolegialnych (uchwał).

Swoboda umów w szerokim znaczeniu, rozumiana jest jako kompetencja do samodzielnego kształtowania przez podmioty wiążących ich stosunków prawnych w drodze umowy. W takim rozumieniu zasada swobody umów związana jest ze swobodą podjęcia decyzji o zawarciu umowy bądź jej niezawarciu, wyboru kontrahenta, rozwiązania i zmiany istniejącego węzła umownego. Wąskie znaczenie zasady swobody umów sprowadza się do swobody w kształtowaniu treści zobowiązaniowych stosunków prawnych.

Źródła zasady swobody umów

Zaczątków zasady swobody umów można dopatrywać się już w prawie rzymskim². Jednakże najwcześniej w wyraźny sposób sformułowano ją dopiero na gruncie prawa francuskiego. Pierwszy raz została bowiem wyrażona w przepisie art. 1134 kodeksu cywilnego francuskiego – Kodeksu Napoleona, który stanowił, że „umowy legalnie zawarte stają się prawem dla tych, którzy je zawarli”³.

1 Z. Radwański, (w:) System Prawa Prywatnego, t. 2, s. 2 i n.

2 W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, Prawo rzymskie. Instytucje, Warszawa 1996, s. 225.

3 W. Czachórski, Zobowiązania. Zarys wykładu, Warszawa 1998, s. 109.

W polskim prawie cywilnym, przed nowelizacją kodeksu cywilnego dokonana ustawą z dnia 28 lipca 1990 r.,⁴ omawiana zasada wyprowadzana była w drodze argumentu *a contrario* z przepisów art. 58 i innych k.c.⁵ Wskazywano również na możliwość jej wyprowadzenia z art. 56 k.c., po pewnej rekonstrukcji tego unormowania. W obowiązującym kodeksie cywilnym zasada swobody umów została wprost wyrażona w art. 353¹. Bezspornie jest zatem zasadą o randze ustawowej.

Umocowania (źródła) zasady swobody umów trzeba jednak szukać dalej niż tylko w przepisach kodeksu cywilnego. Mianowicie ustalenia wymagałoby, czy zasada ta nie znajduje podstaw w postanowieniach ustawy zasadniczej.

Analizując unormowania Konstytucji RP z 1997 r., wskazać należy, iż swoboda umów nie została wprost proklamowana w żadnym z przepisów. Nie oznacza to jednak, że z konstytucyjnego punktu widzenia nie ma żadnego znaczenia, *prima facie* wydaje się bowiem, iż w sposób pośredni wynika z regulacji art. 20 Konstytucji, ustanawiającego zasadę swobody działalności gospodarczej.

Z taką jednak postawą konstytucyjną omawianej zasady nie do końca zgadza się w swoim orzecznictwie Trybunał Konstytucyjny, podnosząc, że jest ona niepełna. Tak na przykład, w wyroku z dnia 29.4.2003 r.⁶ Trybunał wskazał, że zasada swobody umów nie może być ujmowana jedynie jako pochodna zasady wolności gospodarczej. Motywując te stanowisko pierwszorzędnie, zwrócił uwagę na odmienne zakresy, przedmiotowy i podmiotowy obu zasad. Mianowicie, zasada swobody umów w rozumieniu konstytucyjnym dotyczy z założenia wszystkich umów zawieranych przez jednostki, zaś zasada wolności działalności gospodarczej odnosi się do podmiotów prowadzących działalność gospodarczą i umów zawiązywanych w ramach prowadzenia takiej działalności, typowych dla takiej działalności. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, zasadę swobody umów należy w pierwszej kolejności widzieć nie przez pryzmat swobody prowadzenia działalności gospodarczej, ale wolności jednostki. Przepisy rozdziału II Konstytucji, które formułują ogólne założenie, w myśl którego wolność człowieka podlega ochronie prawnej, a nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje (art. 31 ust. 1 i ust. 2 zd. 2 Konstytucji), zdaje się najbardziej odpowiadają cywilistycznej koncepcji autonomii woli. Zatem to z przepisu art. 31 ust. 1 i 2 Konstytucji w sposób najpełniejszy wynika, że nie wolno nikogo zmuszać do zawarcia umowy lub zakazywać mu zawarcia umowy, ani zmuszać do wyboru określonego kontrahenta, lub narzucać mu jej konkretnych postanowień, o ile przepisy prawa nie stanowią inaczej. Mimo powyższego ustalenia, Trybunał wskazał, iż w pewnym zakresie zasada swobody umów związana jest z zasadą społecznej gospodarki rynkowej, bowiem rynkowy charakter

4 Dz.U. Nr 55 poz. 321.

5 S. Grzybowski, Przekazanie świadczenia jako czynność prawna nienazwana a zasada swobody czynności prawnych, PIP 1967, nr 3, s. 411 i n.

6 Wyrok TK z 29.4.2003 r., sygn. akt SK 24/02, OTK ZU 2003, nr 4a poz. 33.

gospodarki może być urzeczywistniony tylko przez zapewnienie swobody kształtowania się stosunków ekonomicznych przez zawieranie umów, przy istnieniu mechanizmu popytu i podaży.

Ponadto w tym samym orzeczeniu Trybunał podniósł, że zasada swobody umów, a w jej ramach, możliwość zaciągania zobowiązań i rozporządzania prawami majątkowymi w drodze umownej, może być w pewnym zakresie uważana za związaną z prawem do własności i innych praw majątkowych określonym w art. 64 ust. 1 Konstytucji.

Nadto zauważyć również można, że swoboda umów związana jest z prawem do decydowania o swoim życiu osobistym i ochroną życia rodzinnego wyrażonym w przepisie art. 47 Konstytucji, bowiem również w tym zakresie człowiek reguluje swą sytuację prawną przez zawieranie umów.

W innym orzeczeniu z 13.9.2005 r.,⁷ Trybunał Konstytucyjny uwypuklił, że nie istnieje możliwość urzeczywistnienia wolności gospodarczej bez wolności umów, a zasada swobody umów stanowi istotny element funkcjonowania społecznej gospodarki rynkowej. Bez jej istnienia nie byłoby możliwe prowadzenie nieskrępowanej, swobodnej działalności gospodarczej.

Identyczne stanowisko Trybunał Konstytucyjny zawarł w wyroku z 21.11.2005⁸, podkreślając, że analiza treści normatywnych art. 22 Konstytucji ujawnia, iż zamieszczone w tym przepisie wyrażenie „wolność działalności gospodarczej” oznacza nie tylko zasadę ustrojową, lecz także zasadę wolności podmiotów w sferze działalności gospodarczej, której istotnym elementem jest zasada swobody podmiotów w zakresie stosunków umownych.

Ostatecznie zatem z orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego wynika, że zasada swobody umów, mimo że nie została w bezpośredni sposób wyrażona w przepisach Konstytucji, to ma swój wymiar i znaczenie konstytucyjne. Jest ona przede wszystkim przejawem zasady wolności wyrażonej w regulacji art. 31 ust 1 i 2 Konstytucji, ale także związana jest instrumentalnie z niektórymi innymi przepisami ustawy zasadniczej.

Granice zasady swobody umów

Pomimo że zasada swobody umów znajduje uzasadnienie w przepisach Konstytucji, nie można uznać, aby miała charakter bezwzględny, to znaczy nie podlegała jakimkolwiek ograniczeniom. Już bowiem z art. 31 ust. 3 Konstytucji wynika, że

---

7 Wyrok TK z 13.9.2005 r., sygn. akt K 38/04, OTK ZU 2005, nr 8a, poz. 92.

8 Wyrok TK z 21.11.2005 r., sygn. akt P 10/03, OTK ZU 2005, nr 10a, poz. 116.

ustawa może wprowadzać ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw w sytuacjach, gdy jest to konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą jednak naruszać istoty wolności i praw. Trybunał Konstytucyjny wypowiedziawszy się o limitowaniu zasady swobody umów, wyjaśnił, iż ograniczenia takie znajdują uzasadnienie konstytucyjne nie tylko w zasadzie proporcjonalności określonej w przywołanym wyżej przepisie art. 31 ust. 3 ustawy zasadniczej, lecz także, gdy chodzi o sferę stosunków gospodarczych, w samym założeniu społecznej gospodarki rynkowej, które nakazuje sprawiedliwe równoważenie pozycji uczestników obrotu gospodarczego⁹. Zauważył ponadto, że istnieją takie formalne ograniczenia swobody umów, których celem nie jest ograniczenie autonomii woli stron zawierających umowę, lecz przeciwnie – przywrócenie osłabionej, ze względu na nierównorzędną *de facto* pozycję stron umowy, równowagi kontraktowej¹⁰. Przykładem takich regulacji są przepisy dotyczące obrotu prawnego z udziałem konsumentów, ze względu na słabszą pozycję konsumenta w porównaniu z profesjonalistą. Podobne założenie przyświeca unormowaniom z zakresu stosunków pracowniczych. W tym przypadku ograniczenia autonomii woli stron są, ze względu na tendencje ochronne prawa pracy, na tyle silne, że można wręcz zasadnie kwestionować obowiązywanie w tej sferze zasady swobody umów.

Przepis art. 353¹ k.c., który wprost statuuje zasadę swobody umów na gruncie przepisów prawa cywilnego, stanowi zaś, że możliwość swobodnego kształtowania przez strony stosunku umownego ograniczona jest przez właściwość (naturę) stosunku, ustawę oraz zasady współżycia społecznego¹¹. Wymienione w tym przepisie czynniki, wyznaczające zakres kompetencji stron w układaniu stosunku umownego, przyjęło się określać mianem granic swobody umów. Skutkiem zaś ich przekroczenia jest uznanie czynności prawnej (umowy) za nieważną w całości lub w części, na podstawie art. 58 § 1 i 3 k.c.

Granice swobody umów wyznaczone przez ustawę

Omówienie wskazanego ograniczenia wymaga w pierwszej kolejności zdefiniowania pojęcia „ustawa”. Przyjmuje się, poprzez odwołanie do dyrektyw wykładni systemowej i funkcjonalnej, iż na gruncie przepisu art. 353¹ k.c. pojęcie ustawy należy rozumieć w szerokim znaczeniu, to jest, nieograniczonym tylko do źródeł

9 Wyrok z 13.9.2005 r., K 38/04, OTK ZU 2005, nr 8a, poz. 92.

10 Patrz również uzasadnienie wyroku SN z 12.5.1997 r., I CKN 114/97, OSNC 1997, nr 12, poz. 193.

11 Patrz również uzasadnienie wyroku SN z 6.11.2003 r., I CKN 1144/00, Monitor Prawniczy 2004, nr 5, s. 233 z głosem A. Świstak.

prawa nazwanych w Konstytucji „ustawami”¹². Ustawa zatem w analizowanym przepisie oznacza wszystkie źródła powszechnie obowiązującego prawa w Polsce, wszystkie one mogą bowiem wpływać na treść stosunków cywilnoprawnych.

Rozważając zakres słowa „ustawa” zawartego w przepisie art. 353¹ k.c., niewątpliwie nie można natomiast zaklasyfikować pod to pojęcie aktów wewnętrznych organów administracji (uchwały i zarządzenia – art. 93 ust. 1 Konstytucji), ogólnych warunków umów (niemających postaci rozporządzenia wykonawczego do ustawy), statutów czy umów określających zasady funkcjonowania osób prawnych (spółek, spółdzielni, stowarzyszeń, fundacji, przedsiębiorstw państwowych)¹³. W związku z powyższym, pod kodeksowym pojęciem „ustawy” tym bardziej nie mogą być rozumiane uchwały organów osób prawnych. Zdaje się, iż odmienny w tej kwestii pogląd wyraził SN, wskazując, że ograniczenie w swobodzie ułożenia stosunku zobowiązującego może niekiedy wynikać z postanowień statutu osoby prawnej¹⁴. Stanowisko to nie zostało jednakże podtrzymane w późniejszym orzecznictwie SN¹⁵. Zgodnie natomiast przyjmuje się w orzecznictwie, iż ograniczenie omawianej zasady nie może wynikać z treści uchwał organów samorządu terytorialnego¹⁶.

Wyjaśniając istotę ograniczenia swobody kształtowania stosunku umownego przez ustawę, wskazać należy, iż niedopuszczalne jest takie ułożenie przez strony treści stosunku zobowiązaniowego lub jego celu, które prowadziłyby do naruszenia przepisów ustawowych o charakterze *iuris cogentis*. Przy tym, pamiętać trzeba, że ocena, czy ustalenie treści stosunku zobowiązaniowego lub jego celu jest dopuszczalne w odniesieniu do zagadnień, które ustawa normuje w sposób imperatywny, w każdym przypadku musi opierać się na konkretnych przepisach ustawy¹⁷.

W praktyce mogą natomiast powstać wątpliwości, czy określony przepis ustawy ma charakter bezwzględnie obowiązujący¹⁸.

W orzecznictwie ponadto wskazuje się na możliwości oceny dopuszczalności sposobu ułożenia określonego stosunku zobowiązaniowego przez pryzmat normy

12 E. Łętowska (red.), System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna, t. 5, Warszawa 2006, s. 473.

13 P. Machnikowski, Swoboda umów według art. 353¹ k.c. Konstrukcja prawna, Warszawa 2005, s. 183 i n.

14 Wyrok SN z 20.1.2000, I CKN 358/98, LexPolonica nr 379750.

15 Wyrok SN z 27.2.2003 r., IV CKN 1811/00, LexPolonica nr 379002.

16 Wyrok NSA z 24.5.1991, SA/Wr 294/91, OSP 1992, nr 2, poz. 30.

17 Wyrok SN z 16.2.2001 r., IV CKN 244/00, OSNC 2001, nr 9, poz. 138, z glosą aprobowującą K. Bączyk OSP 2002, nr 3, s. 149.

18 Uchwała SN z 15.2.1996 r., III CZP 5/96, OSNC 1996, nr 5, poz. 69 z aprobowującymi glosami K. Kubińskiego, OSP 1996, nr 12, poz. 222 i A. Szpunara, PS 1996, nr 11–12, s. 155 oraz glosą krytyczną A. Karcza, PS 1998, nr 10, s. 13; uchwała SN z 16.2.1996 r., III CZP 10/96, OSNC 1996, nr 4, poz. 59; uchwała z 3.3.1997 r., III CZP 3/97, OSNC 1997, nr 6–7, poz. 7; uchwała z 27.10.1997 r., III CZP 49/97, OSNC 1998, nr 3, poz. 36.; wyrok SN z 9.2.2001 r., III CKN 304/2000, LexPolonica nr 386627; wyrok SN z 15.2.2002 r., III CKN 543/00, LexPolonica nr 381365.; wyrok SN z 7.2.2002 r., I CKN 1327/99, LexPolonica nr 385108.; wyrok SN z 9.7.2002 r., III RN 131/01, OSNP 2003, nr 12, poz. 283; wyrok SN z 12.8.2002 r., V CKN 1113/00, LexPolonica nr 377900.

bezwzględnie obowiązującej, ale mającej zastosowanie do rozważanego stanu faktycznego jedynie poprzez analogię¹⁹.

Na gruncie prawa podatkowego prezentowany był pogląd, zgodnie z którym zapobieganie przez organy podatkowe omijaniu przepisów prawa podatkowego wcale nie musi znajdować podstawy w wyraźnej normie prawnej, zaś konieczność respektowania zasady wolności umów w gospodarce rynkowej i autonomii stron w ukształtowaniu swych stosunków nie zwalnia organu podatkowego z obowiązku (ani nie stoi też na przeszkodzie) oceny rzeczywistego charakteru umów cywilnoprawnych, a w szczególności, czy umowy te nie stanowią obejścia przepisów podatkowych w rozumieniu art. 58 § 1 k.c. w związku z art. 353¹ k.c.²⁰ Pogląd ten był wielokrotnie przedmiotem rozważań sądów. W niektórych orzeczeniach odmiennie wskazywano, że przepisów prawa podatkowego nie można „obejść”, skoro, co do zasady, nie zawierają one konkretnych norm nakazujących lub zakazujących określone zachowania umowne (ograniczające swobodę kształtowania umowy), lecz jedynie normy określające konsekwencje zachowań podatnika na gruncie tego prawa²¹.

Powyższa kwestia była również przedmiotem rozważań składu siedmiu sędziów NSA, który uznał, iż o sprzeczności czynności z ustawą można mówić jedynie wówczas, gdy ustawa czegoś zakazuje, a nie wówczas, kiedy uzależnia od czegoś zastosowanie jakis norm²².

Ustawowe ograniczenie zasady swobody umów polegać może nie tylko na zakazie określonego kształtowania stosunku zobowiązującego, ale może również sprowadzać się do wprowadzenia ograniczeń w swobodzie zmian już zawiązanej umowy. Taką sytuację przewidują przepisy ustawy z dnia 29.1.2004 r. – Prawo zamówień publicznych²³. Zgodnie z przepisem art. 144 ust. 1 wskazanej regulacji, umowa zawarta w sprawie zamówienia publicznego nie może ulegać zmianom w trakcie jej wykonywania. Naruszenie tego zakazu powoduje nieważność dokonanej zmiany. Z tym że ustawa o zamówieniach publicznych dopuszcza jednocześnie wyjątek od zakazu zmian umowy stanowiąc, że umowa o zamówienie publiczne może być w toku jej wykonywania zmieniona, gdy konieczność wprowadzenia zmian wynika z okoliczności, których nie można było przewidzieć w chwili zawar-

19 Uchwała SN z 18.4.1996 r., III CZP 30/96, OSNC 1996, nr 9, poz. 112.

20 Wyrok NSA z 25.6.1998 r., I SA/Po 1883/97, LexPolonica nr 338374; wyrok NSA z 10.11.1994 r., SA/Po 1652/94, Monitor Podatkowy 1995, nr 7, s. 215; uchwała SN z 8.2.1978 r., II CR 1/78, Serwis Podatkowy 1998, nr 4, s. 4; wyrok SN z 4.2.1994 r., III ARN 84/93, OSNCP 1994, nr 10, poz. 196; wyrok NSA z 17.7.1998 r., III SA 683/97, LexPolonica nr 339408.

21 Wyrok NSA z 31.1.2002 r., I SA/Gd 771/2001, Monitor Podatkowy 2002, nr 6, s. 49; wyrok NSA z 29.5.2002 r., III SA 2602/2000, Monitor Podatkowy 2002, nr 10, s. 39.

22 Wyrok NSA z 24.11.2003 r., FSA 3/2003, Przegląd Orzecznictwa Podatkowego 2004, nr 5, poz. 96.

23 Tekst jednolity: Dz.U. 2006 r. Nr 164 poz. 1163.

cia umowy, lub zmiany te są korzystne dla zamawiającego. Możliwość zmiany obejmuje wszystkie istotne postanowienia umowy (*essentialia negotii*)²⁴.

Wielokrotnie w orzecznictwie podkreślano także, że zasada swobody kontraktowania nie może naruszać ustawy antymonopolowej. Zasada swobody umów doznaje bowiem ograniczenia m.in. w takim zakresie, w jakim przewidują to przepisy zapobiegające monopolizacji rynku²⁵.

Właściwości (natura) stosunku prawnego

Właściwość (natura) stosunku zobowiązaniowego została wymieniona w przepisie art. 353¹ k.c. jako pierwsze z trzech ograniczeń swobody umów. Ograniczenia takiego nie przewidywał przepis art. 55 Kodeksu zobowiązań, który stanowił odpowiednik art. 353¹ k.c. Do natury stosunku prawnego stosunkowo rzadko odwołuje się orzecznictwo.

Pojęcie natury stosunku prawnego może być w kontekście stosunków obligacyjnych rozumiane w dwojaki sposób: w znaczeniu szerszym i węższym. Interpretacja szersza prowadzi do uznawania za sprzeczne z naturą zobowiązania takiego zniekształcenia umowy typowej, znanej prawu zobowiązań, które wykracza poza ramy stosunku umownego, akceptowanego w sferze danego ustawodawstwa, gdy jednocześnie nie istnieje podstawa do rozumienia stosunku jako umowy o charakterze mieszanym, którą strony pragną zawrzeć²⁶.

Wyjaśniając pojęcie natury stosunku prawnego SN wskazał, iż natura umowy gospodarczej i generowanego przez nią stosunku sprowadza się generalnie do tego, że wyraża i pozwala realizować interes każdej ze stron, ponieważ zaś interesy te bywają przeciwstawne, istotę umowy stanowi uzgodnienie woli stron, wyrażającej ich interesy. Zgoda obydwu stron jest oczywistym wymogiem tak przy zawarciu umowy, jak i przy zmianach jej treści, stąd też nawet przy najdalej idących ułatwieniach w realizacji inicjatywy zmian pozostawiona jest drugiej stronie możliwość odmowy zgody na zmiany. W tym stanie rzeczy SN za sprzeczne z naturą umowy gospodarczej uznał pozostawienie w ręku jednej tylko strony możliwości dowolnej zmiany jej warunków. Sprzeczność ta występuje szczególnie wyraźnie zwłaszcza przy umowach zawieranych nie w oparciu o indywidualne pertraktacje, ale w oparciu o regulamin wydany przez profesjonalistę, skoro jest oczywiste, że zawsze jest on

---

24 Wyrok SN z 28.6.2000 r., IV CKN 70/2000, OSNC 2001, nr 1, poz. 9, z glosą aprobującą W. Kubali, OSP 2001, nr 5, s. 235.

25 Wyrok SN z 12.5.1997 r., I CKN 114/97, OSP 1998, nr 1, poz. 5; wyrok SN z 27.5.1998 r., I CKN 702/97, OSNC 1999, Nr 1, poz. 12, s. 48; wyrok SN z 13.11.2002 r., I CKN 1469/00, LexPolonica nr 376846; wyrok SN z 20.5.2004 r., II CK 354/03, OSNC 2005, nr 5, poz. 91, s. 102.

26 Uchwała Pełnego Składu Izby Cywilnej SN z 28.4.1995 r., III CZP 166/94, Wokanda 1995, nr 11 s. 1.

zainteresowany w najkorzystniejszym dla siebie ukształtowaniu regulacji masowo zawieranych umów²⁷.

Węższe pojęcie natury stosunku obligacyjnego wiąże się z nakazem przestrzegania przez strony tych elementów określonego stosunku zobowiązującego, których pominięcie lub modyfikacja prowadzić musiałaby do zatracenia jego sensu gospodarczego bądź wewnętrznej równowagi aksjologicznej²⁸.

Analizując orzecznictwo dotyczące omawianego zagadnienia zauważyć należy, iż SN powiązał naturę zobowiązania z istotą danego stosunku, przy rozstrzygnięciu kwestii związanej z dopuszczalnością wcześniejszego wypowiedzenia umowy najmu lub dzierżawy zawartej na czas oznaczony²⁹.

Rozważania nad zakresem pojęcia natury stosunku obligacyjnego SN podjął także w związku z regulacją dotyczącą gwarancji jakości³⁰. Podstawą do ich poczynienia stało się zagadnienie dopuszczalności ograniczenia obowiązków gwaranta przy sprzedaży do naprawienia rzeczy i wyłączenia możliwości żądania przez uprawnionego wymiany rzeczy na wolną od wad. Badając zagadnienie ewentualnej sprzeczności takiego ograniczenia z naturą stosunku gwarancji jakości, SN stwierdził, że natura stosunku gwarancji powinna być związana z celem społeczno-gospodarczym. Zatem o sprzeczności określonych postanowień z właściwością umowy gwarancji przesądzać będą takie jej postanowienia, które podważają sens tego zobowiązania, naruszają jego równowagę aksjologiczną lub też prowadzą do wewnętrznych sprzeczności.

Podobne podejście SN przyjął, oceniając za sprzeczne z naturą umowy dzierżawy jej rozwiązanie z datą wsteczną³¹.

Odrębnym zagadnieniem jest kwestia natury stosunków zobowiązaniowych niemających ustawowych podstaw (umowy nienazwane). Pojawia się bowiem pytanie, czy na podstawie wypracowanego jedynie poprzez praktykę wzorca umowy (np. franchisingu, factoringu), można sprecyzować naturę tego zobowiązania i ewentualnie rozstrzygać o przekroczeniu bądź niedopuszczalnej swobody w kształtowaniu stosunku umownego. Wydaje się, iż w orzecznictwie dopuszcza się możliwość odwołania do natury stosunku umownego nienazwanego³². Zauważyć jednak należy, iż kryterium natury zobowiązania może znaleźć zastosowanie jedynie poprzez od-

27 Uchwały składu 7 sędziów SN z 22.5.1991 r., III CZP 15, nr 91, OSNCP 1992, nr 1, poz. 1.

28 K. Pietrzykowski, Kodeks cywilny, Warszawa 2005, uwagi do art. 353¹ k.c.

29 Uchwała SN z 15.2.1996 r., III CZP 5/96, OSN 1996, nr 5, poz. 69; uchwała SN z 3.3.1997 r., III CZP 3/97, OSN 1997, nr 6–7, poz. 71; uchwała SN z 27.10.1997 r., III CZP 49/97, OSN 1998, nr 3, poz. 36; wyrok SN z 22.1.1998 r., III CKN 365/97, OSNC 1998, nr 9, poz. 144.

30 Wyrok SN z 5.3.2003 r., III CZP 101/02, Prok. i Pr. 2003, nr 9, s. 29.

31 Wyrok SN z 15.11.2002 r., V CKN 1374/00, OSN 2004, nr 3, poz. 45, z głosem aprobowującym F. Zolla, OSP 2003, nr 11 s. 599 oraz głosami krytycznymi: A. Szlęzaka, OSP 2004, nr 7–8, s. 427 i M. Gutowskiego, Palestra 2005, nr 3–4 s. 275.

32 Wyrok SA w Katowicach z 4.3.1998 r., I ACa 636/98, OSA 1999, nr 11–12, poz. 50.

wołanie się do ogólnych, podstawowych cech stosunku obligacyjnego nienazwanego, bez których jest on pozbawiony swojego sensu gospodarczego³³.

Za przykład odwoływania się do pojęcia natury nienazwanego stosunku prawnego wskazać można orzeczenie SN dotyczące gwarancji bankowej, przy tym podkreślić jednak trzeba, że umowa gwarancji bankowej jest częściowo uregulowana przepisami prawa bankowego³⁴.

Granice swobody umów wyznaczone przez zasady współżycia społecznego

Na gruncie Kodeksu zobowiązań zakładano, że umowa jest sprzeczna z dobrymi obyczajami, jeżeli wykracza przeciwko uznanym w społeczeństwie zasadom moralnym lub przyjętej w obrocie uczciwości. Podnoszono zarazem, iż ocenę tego kryterium należy pozostawić orzecznictwu³⁵.

Również i obecnie ustawodawca nie wskazuje, jak pojmować ograniczenie dotyczące zasad współżycia społecznego, zatem także teraz ustalenie tego pojęcia pozostawiono sądom, które winny odwoływać się do znajomości zjawisk ekonomicznych i społecznych, wyprowadzonej z doświadczenia życiowego³⁶. Odwołanie się przez sąd do zasad współżycia społecznego nie może jednak polegać jedynie na ogólnikowym przywołaniu samej instytucji zasad współżycia społecznego, lecz powinno określać, które konkretnie z zasad i w jaki sposób zostały naruszone³⁷.

Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, odniesienie się do zasad współżycia społecznego oznacza odwołanie do idei słuszności w prawie i do powszechnie uznawanych wartości w kulturze naszego społeczeństwa³⁸. Zatem zasady współżycia społecznego należy rozumieć jako podstawowe zasady etycznego i uczciwego postępowania. Przy czym rola sądu, który odwołuje się do zasad współżycia społecznego, nie może zostać ograniczone tylko do biernego rejestrowania ocen środowiskowych, bowiem sąd powinien być rzecznikiem i wyrazicielem etycznych ocen ogólnospołecznych. Obowiązkiem sądu jest określenie, w okolicznościach danej sprawy, że postępowania

---

33 Uchwała SN z 15.10.1998 r., III ZP 8/98, OSN 1999, nr 10, poz. 324.

34 Uchwała SN z 28.4.1995 r., III CZP 166/94, OSN 1995, nr 10, poz. 135; uchwała 7 sędziów SN z 16.4.1993 r., III CZP 16/93, OSN 1993, nr 10.

35 Korzystając z wcześniejszego dorobku judykatury dotyczącego zasad współżycia społecznego, nie można tracić z pola widzenia okresu historycznego, w którym dorobek ów został wypracowany. Wynika to z faktu istnienia odmiennych gradacji celów i założeń porządku prawnego w zależności od obowiązujących kryteriów odnoszących się do ustroju państwowego. Jednym słowem, część wcześniejszego orzecznictwa może być w obecnych warunkach społeczno-gospodarczych nieaktualna.

36 Wyrok SN z 27.7.2000 r., IV CKN 85/00, Biuletyn SN 2000, nr 12, s. 6.

37 Wyrok SN z 7.6.2002 r., IV CKN 1095/00, LexPolonica nr 384109.

38 Wyrok SN z 12.1.1999 r., I CKN 971/97, OSNC 1999, nr 10, poz. 168.

nie strony jest naganne z punktu widzenia konkretnej normy etycznej (narusza konkretną zasadę współzycia społecznego).

Jak wynika z orzecznictwa, przy ocenie zgodności czynności prawnej z zasadami współzycia społecznego, nie można odrywać treści tej czynności od przyczyn, które do niej doprowadziły³⁹.

W judykaturze powoływano się na zasady współzycia społecznego między innymi dla ochrony wolności gospodarczej, wolności pracy czy też wolności naukowej.

Za naruszenie klauzuli generalnej zasad współzycia społecznego SN uznał umowę w zakresie, w jakim ogranicza wolność działalności gospodarczej (uznaną za podstawę ustroju gospodarczego Polski – art. 20 Konstytucji), pomimo że zakwestionowana umowa nie jest sprzeczna z ustawą⁴⁰.

Zasady współzycia społecznego, do których odsyłają przepis art. 353¹ k.c., musi oznaczać przede wszystkim zasadę równości stron stosunków obligacyjnych⁴¹. Na przykład, Sąd Najwyższy niejednokrotnie wypowiadał pogląd, że za sprzeczną z prawem i zasadami współzycia społecznego należy uznać umowę zobowiązującą agenta do zapłaty tzw. zryczałtowanej należności w takich warunkach, gdy prawidłowo dokonana kalkulacja ekonomiczna i handlowa prowadzi do wniosku, że prowadzenie przedsiębiorstwa (zakładu) przyniesie straty lub minimalny zysk, niezapewniający agentowi minimum egzystencji⁴². Podobnie SN rozstrzygnął w wyrok z dnia 6.1.1976 r., wskazując, że umowa, która nie zapewniałaby agentowi żadnego dochodu, byłaby nieważna jako sprzeczna z zasadami współzycia społecznego⁴³.

Jednocześnie w ocenie SN przyjęcie przez stronę zwiększonego ryzyka prawnego nie stanowi dostatecznej przesłanki uznania za sprzeczną z zasadami współzycia społecznego umowy, zawartej na podstawie przesłanek (w tym spodziewanych korzyści) kalkulowanych swobodnie przez obie strony⁴⁴.

Sąd Najwyższy kilkakrotnie odwoływał się do zasad współzycia społecznego, rozstrzygając o granicach swobodnego kształtowania wysokości odsetek⁴⁵. Wyjaśnił między innymi, iż postanowienie umowy zastrzegające rażąco wygórowane odsetki

39 Wyrok SN z 13.9.2001 r., IV CKN 475/00, LexPolonica nr 384107.

40 Wyrok SN z 20.5.2004 r., II CK 354/2003, OSNC 2005, nr 5, poz. 91.

41 Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 6.3.1992 r., III CZP 141/91, OSNCP 1992, nr 6, poz. 90.

42 Wyrok SN z 7.1.1980 r., II CR 464/79, OSNCP 1980, nr 7–8, poz. 145; wyrok SN z 30.11.1971 r., II CR 505/71 OSPIKA 1972, nr 4, poz. 75.

43 Wyrok SN z 6.1.1976 r., I CR 713/75, LexPolonica nr 320166.

44 Wyrok SN z 4.10.2001 r., I CKN 328/99, Monitor Prawniczy 2003, nr 9, s. 422.

45 Ustawą z dnia 7 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 157, poz. 1316) wprowadzono do przepisu art. 359 k.c. § 2 między innymi regulację § 21 i § 22, zgodnie z którymi maksymalna wysokość odsetek wynikających z czynności prawnej nie może w stosunku rocznym przekraczać czterokrotności wysokości stopy kredytu lombardowego Narodowego Banku Polskiego (odsetki maksymalne). Jeżeli zaś wysokość odsetek wynikających z czynności prawnej przekracza wysokość odsetek maksymalnych, należą się odsetki maksymalne. Powyższymi przepisami wprowadzone zostało zatem ustawowe ograniczenie zasady swobody umów w zakresie możliwości kształtowania maksymalnej wysokości odsetek.

jest nieważne w takiej części, w jakiej – w okolicznościach sprawy – zasady współżycia społecznego ograniczają zasadę swobody umów⁴⁶.

W uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów z dnia 6 marca 1992 r. Sąd Najwyższy słusznie podkreślił, że pozostawienie zmiany określenia wysokości oprocentowania m.in. kredytów w czasie trwania umowy zawieranej z bankiem – dowolnej ocenie banków prowadziłoby do drastycznego naruszenia zasady słuszności wynikającej 353¹ k.c.⁴⁷ Według Sądu Najwyższego, sprzeczność umowy z zasadami współżycia społecznego zachodzi również w przypadku posłużenia się w niej klauzulą dopuszczającą dokonywanie jednostronnej zmiany treści umowy w dowolnym czasie⁴⁸.

Za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego musi być uznana umowa, w wyniku której recenzent wykorzystując swoją pozycję, krytyczną oceną doprowadza autorów do zawarcia porozumienia, w wyniku którego recenzent miałby stać się współautorem dzieła przez włączenie do niego opracowanych przez siebie części⁴⁹.

Ostatecznie zauważyć należy, że zasady współżycia społecznego wyrażone są w kodeksie cywilnym niejako dwuzakresowo, to jest przez przepis art. 353¹, odnoszący się do swobody umów oraz przepis art. 5, odnoszący się do praw podmiotowych. Zatem fakt, że umowa nie sprzeciwia się w swej treści zasadom współżycia społecznego, nie wyklucza możliwości podniesienia zarzutu nadużycia prawa przez stronę umowy w trakcie jej wykonywania.

Podsumowanie

Oceniając regulację przepisu art. 353¹ k.c. statuującego zasadę swobody umów na gruncie kodeksu cywilnego, w nauce prawa cywilnego wskazuje się, że przepis ten co do zasady zasługuje na pozytywną ocenę. Jednocześnie jednak postuluje się wyeliminowanie z jego treści odniesienia do właściwości (natury) stosunku i tym samym pozostawienie jedynie dwóch ograniczeń w swobodzie układania stosunków umownych. Zważając na problemy interpretacyjne, jakie wywołuje w orzecznictwie sformułowanie „właściwości (natury) stosunku prawnego”, postulat ten uznać należy za zasadny. Ponadto proponuje się przeniesienie przepisu art. 353¹ k.c. do zespołu przepisów regulujących ogólne zagadnienia umów zobowiązaniowych, wskazując, że swoboda kształtowania treści zobowiązania nie odnosi się jedynie do zobowiązań powstających przez zawarcie umowy⁵⁰.

---

46 Wyrok SN z 8.1.2003 r., II CKN 1097/2000, OSNC 2004, nr 4, poz. 55; wyrok SN z 27.7.2000 r., IV CKN 85/00, Biuletyn SN rok 2000, nr 12, s. 6.

47 Uchwała składu 7 sędziów SN z 6.3.1992 r., III CZP 141/91, OSNCP 1992, nr 6, poz. 90.

48 Uzasadnienie uchwały składu 7 sędziów SN z 22.5.1991 r., III CZP 15/91, OSNCP 1992, nr 1, poz. 1.

49 Wyrok SN z 12.11.1974 r., I CR 602/74, OSPIKA 1976, nr 7, poz. 133.

50 P. Machnikowski (w:), Czterdzieści lat kodeksu cywilnego. Materiały z ogólnopolskiego zjazdu cywilistów w Rzeszowie, Kraków 2006, s. 233.

SUMMARY

The article treats on one of the most important principle of the civil law, rising and concentrating mainly on two issues. First of all authors explain the source of the principle on freedom of contracts in Polish legal system, referring to the provisions included both within regulation of the Constitution of the Republic of Poland from 1997 and the Civil Code. Furthermore, the article raises problems which concentrate on the limitation of the principle on freedom of contracts, that exist within the Polish legal system, and which normative grounds are grounded in the article 353¹ of the Civil Code. The above issues are described on the basis of the jurisprudence of Polish Constitutional Tribunal, Polish Supreme Court and Polish Supreme Administrative Court, showing the differences, which appeared in the jurisprudence of the Courts, due to the understanding of the principle. Final conclusions are the current judgment of the Polish applicable provisions expressing the principle on freedom of contracts and its limitation, pointing the purposefulness of undertaking the legislative changes.